

## CICERO - UN SCURT EPISOD ALETHIC (*Tusculanae Disputationis*, I, XVII, 39)

Anton ADĂMUȚ<sup>1</sup>

**Abstract:** *Tusculanae Disputationis* seeks to bring stoic philosophy in Rome. It is (mainly in the first of the five books, where I am interested in a fragment that I comment in the text) a dialogue about whether death is evil, thus being a lamentation vitae and a consolatio. The use of Plato, mainly his Phaidros and Phaidon is large, bringing forth the problem of the soul and his immortality, of the continuous movement of the soul as a sign of its immortality. Only what moves itself moves endlessly, because nothing forsakes itself. We notice with astonishment that the Aristotelic theory of *primus movens* is in fact to be found in Phaidros. All these are shared to us by Cicero and he prefers to be besides Plato and be wrong than be without Plato. Hence the later short alethic episode of *Amicus Plato*... Anyway, Cicero's probabilistic perspective does not make him argue the truth, but only makes him say that the truth is neither pure nor simple.

**Keywords:** Cicero, soul, immortality, death, truth, Epicurus, Plato.

Câteva chestiuni preparatorii față cu *Tusculanae Disputationis*, mai cu seamă prima carte (*De contemnenda morte* - „Despre disprețuirea morții”). Este un dialog *de morte*, o *lamentatio vitae*, una peste alta o *consolatio*. Cartea este scrisă după moartea Tulliei, fiica lui Cicero, în anul 44. Tema este dacă moartea e un rău și pentru acela fără viață și pentru acela care trăiește încă. Se ajunge la paradoxul că nu este mizerabilă condiția morților ci a celor rămași în viață tocmai pentru că urmează să moară. Cicero vrea să răspundă și la întrebarea: ce este sufletul? și studiază o varietate de școli filosofice reputeate. Se raportează ciudat la ele în legătură cu faptul de a le numi sau nu. Spre exemplu, școala academică a lui Carneade nu este menționată în cartea I, unde ar fi trebuit, dar apare în cartea III, 54, 59, în cartea IV, 53 și în cartea V, 1, 83, 87, 88, 120. Nici școala stoică a lui Posidonius nu este amintită deși influența ei este evidentă în cartea I. Zenon stoicul este amintit în treacăt ca sursă a ideii

---

<sup>1</sup> University "Alexandru Ioan Cuza" of Iasi, Romania.

că stoicii concep sufletul ca pe un foc (*Zenoni Stoico animus ignis uidetur*), Chryssipos este menționat la rezezeală (I, 118), la fel Epicur (I, 82). Socrate, Platon și Aristotel sunt autoritățile de la care se revendică autorul cel mai adesea, și e de remarcat că prima carte din *Tusculanae* are un pronunțat caracter platonician, inclusiv în formă (iar Socrate este acela care cel dintâi coboară filosofia din cer pe pământ și o face să intre în casele oamenilor: *Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus conlocavit et in domus etiam introduxit* – *Tusculanae* V, 11). Argumentează că sufletul este nemuritor (există o credință naturală în nemurire, și de la Platon preia ideea că adevărata natură a sufletului exclude moartea acestuia) și că sufletul este muritor (când sufletul moare o face cu tot cu trup, prin urmare moartea nu este un rău). Cartea I a lui Cicero se vrea o replică la concepția lui Epicur<sup>2</sup>, susține că moartea nu e

---

<sup>2</sup> Spune Epicur că după moarte sufletul se descompune aidoma corpului în atomii din care a fost compus, prin urmare nici vorbă de nemurirea sufletului. Moartea e ceva indiferent, cât suntem noi nu e ea, când este ea nu mai suntem noi, unde și care-i problema? se întreabă Epicur. E cu neputință ca noi să ne întâlnim cu moartea, logica însăși ne interzice acest lucru, bine că logica întemeiază doar forma discursivă, opinează Cicero, nu și pe aceea de tip ontic nemaivorbind de ontologic, multe au legătură cu fiindul, puține cu ființa. Moartea nu are legătură nici cu cel viu nici cu cel mort, pentru primul moartea nu există încă, pentru celălalt nu mai există deja. Înțeleptul să se bucure de timpul cel mai plăcut nu de cel mai lung, care nu-i stă în putință (Epicur, „Scrisoare către Menoikeus”, în *Epicurea*. Traduceri de Constantin Balmuș și Adelina Piatkowski, Studiu introductiv, note și comentarii de Adelina Piatkowski, Editura Științifică, București, 1999, p. 84). Apoi, în fizică, Epicur, prin *clinamen*, pare a-l părăsi pe Democrit, moralistul Epicur vrea să procure omului un dram de libertate. Cicero nu simpatizează cu Epicur măcar că punctul lor de plecare este identic: moartea nu este un rău, e drept, punct de vedere atomist trecut în morală în cazul lui Epicur, Cicero nu gustă translația!, nu se potrivește oratorului. Epicur nu știe care este scopul ultim al plăcerii și care este natura plăcerii deși afirmă că scopul căutărilor este tocmai plăcerea (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*. Traducere, studiu introductiv, notițe introductive și note de Gheorghe Ceaușescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 70). Epicur este nedreptățit de stoicul Cicero, îl amintește o singură dată în cartea I din *Tusculanae*, și atunci împreună cu Democrit: *Num igitur aliquis dolor aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit, etsi Democritum insimulat Epicurus, Democritei negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet; ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est, quoniam nihil*

un rău dacă omul dispare complet după extincția fizică pentru că în acest fel dispare și suferința. Dacă sufletul este nemuritor, atunci moartea reprezintă un bine pentru că, după moarte, printre zei este locul omului. Este vorba despre nemurirea sufletului și de faptul că Platon, în Italia, învață doctrina pitagoreilor despre suflet și nemurirea lui și că este și cel dintâi care vrea să o și demonstreze.

Mă interesează acum starea lui Cicero, un soi de anamneză adusă la zi în primul rând în raport cu viața de familie, foarte importantă pentru un personaj atât de la capete precum Cicero. Onomastica însăși este semnificativă. Numele complet al lui Cicero era Marcus Tullius Cicero. „Marcus” era numele său personal, prenumele așa zicând, „Tullius” era numele de familie („țâșnire de apă”, „vână de apă”, „cascadă” - cu privire la elocința ciceroniană potopitoare), iar „Cicero” era porecla unui strămoș care avusese pe nas un neg de forma unui bob de năut (*cicer, eris* - „năut”, „bob de năut”)<sup>3</sup>.

A avut mereu probleme cu banii poate tocmai pentru că era bogat, la Roma te puteai îmbogăți, cinstit, prin negoț, contractarea de lucrări publice și arendarea impozitelor, doar că aceste mijloace nu se potriveau celui care dorea demnitate publică, și Cicero pentru așa ceva era făcut. A fost un avocat de succes, a câștigat și de aici, avea mai multe case la Roma, câteva vile în Italia, cel puțin opt, terenuri aferente, generos când n-ar fi trebuit, corespondența lui e plină de astfel de amănunte. Căsătorit pe la 30 de ani cu Terentia, zestrea adusă este de 120. 000 de drahme, o

---

*tertium est?* - I, 82. Numai că Epicur nu este tocmai de acord cu Democrit, altfel gândește el despre atomi, Cicero e grăbit, Epicur, atunci ca și astăzi, e privit cam la fel și Cicero se face că uită că pentru Epicur plăcerea e absența durerii, nu prezența plăcerii. Și mai uită Cicero un lucru pe care-l practică: pentru Epicur nimic nu e mai important decât prietenia și înțelepciunea către prietenie îndeamnă. Nici nu bănuia Cicero cât de epicurean era!, mai ales în suferință. Orice s-ar spune, viața publică a lui Cicero a fost câtuși de puțin stoică, după o filipică numai stoic nu ești, adevărat că nu ești nici epicureu, e greu să fii în locul lui Cicero, în pielea lui nu a mai rămas nici el (i-a fost tăiat capul, la fel mâinile, capul și mâinile au fost expuse pe *rostra*, platforma pe care se țineau discursurile în forul de la Roma). Centurionul Herennius l-a ucis, același Herennius pe care îl apăruse Cicero de acuzația de paricid și care, salvat astfel, devine după cutuma romană fiu al apărătorului său, prin urmare avem de-a face cu un nou „paricid”!

<sup>3</sup> Anthony Trollope, *The Life of Cicero*, New York, Harper and Brothers, Franklin Square, 1881, p. 42.

căsătorie bună pentru un tânăr cu mai puțină avere decât talent. Nu a avut o căsnicie grozavă, Terenția era un fel de Xantipa, fără nici o influență asupra spiritului său. Corespondența dintre soți este vastă, pe măsură ce înaintează în căsătorie se scurtează scrisorile, devin simple bilete, simple consemnări în ciuda limbajului protocolar care deschide misivele (*sauvissima atque optatissima* - „preaiubită și preadorită nevastă”). Divorțează de Terenția în anul 51 după mai bine de 30 de ani de căsnicie, aveau doi copii și nepoți. Prietenului Atticus îi scrie: „am oarecare necazuri domestice” - *Ad Atticus*, IV, 1, își iubește fiica în așa fel încât Terenția se simte neglijată, intră și ea în afaceri, Cicero o suspectează că sustrage bani din casă, două mii de sesterti, îi spune lui Atticus (*Ad Atticus*, XI, 24), adversarii se distrează pe seama divorțului, nu-i pică bine lui Cicero. Gafează din nou nu că se recăsătorește (în anul 46) ci pentru că noua soție, Publila, era dată lui Cicero spre tutelă, se recăsătorește cu propria-i pupilă, divorțează și de ea după moartea Tuliei.

A avut doi copii cu Terenția. Tullia era cea mai mare, o crește în gustul plăcerilor cerebrale, regăsește la ea trăsăturile lui de tinerețe, nu o întrebă și pe ea, face un experiment, nu-i va reuși. Tullia nu e fericită, e măritată la 13 ani cu un anume Piso, apoi cu un alt anume Crassipes, primul moare, de al doilea divorțează, se recăsătorește a treia oară, Cicero lipsea, era la cârma Ciliciei, pețitori mulți, Tullia alege pe Dolabella, prieten cu Antonius care va comanda și executarea lui Cicero. Dolabella, tânăr de neam mare, cam ușuratec, Cicero nu-l agreează, Tullia se pare însă că îl iubea, iubire pe care Cicero o numește „nebunia fiicei mele” (*Ad Atticus*, XI, 25). Trădată mereu în ciuda fidelității ei, Tullia se întoarce în casa tatălui, e însărcinată, la 31 de ani moare, probleme la naștere. Poate că vrând s-o învețe prea mult și prea multe nu a făcut Cicero servicii Tulliei. Nici cu Marcus, fiul, nu a avut Cicero mai mare succes, nici lui filosofia nu i-a fost prielnică. Era mai mult un ostaș, Cicero îl voia filosof. Îl trimite la studii în Atena, tânărul e un fel de Villon *avant la lettre*, doar că netaalentat, tatăl scrie un tratat, *De officiis*, ca să-l disciplineze, eșuează și aici, Marcus iubește mai mult vinul de Falerno și de Chios decât pe Platon și Aristotel. Recomandarea lui Cicero nu prinde. Are o faimă și Marcus, nici vorbă, răzbună moartea tatălui său bând mai mult vin decât triumvirul Antonius, renumit pentru așa ceva,

ucigaș al lui Cicero. Apoi Marcus a fost numit consul de Augustus, nu s-a lecut de nărav<sup>4</sup>.

Ce e cu scurtul episod alethic ciceronian? Cicero face o trimitere discretă la „proverbul”: *Amicus Plato... în Tusculanae Disputationis*, I, XVII, 39 unde se spune, redau pe larg (39-41):

„cu excepția cazurilor în care numerele sau figurile puteau servi drept explicație, vechii pitagoricieni nu au dat niciodată vreun motiv pentru ceea ce susțineau. Platon a venit în Italia pentru a-i vedea și cunoaște printre alții pe Archytas și Timaios care l-au învățat secretele sectei lor. Și Platon nu numai că a îmbrățișat doctrina lui Pitagora cu privire la nemurirea sufletului, dar a fost și cel dintâi care s-a angajat să o și demonstreze”.

Spune *auditor*-ul - A<sup>5</sup>:

„ce, în momentul în care speranța mea este cea mai plină de viață, tu mă abandonezi? Știu cât de mult îl respecti pe Platon și găsesc admirabilă chestiunea aceasta venită de la tine, și prefer să mă rătăcesc/înșel/greșesc cu Platon, decât să rezonoz cu alții”.

Cicero, *magister*, răspunde - M: „Te laud. Și eu, de partea mea, vreau să mă rătăcesc/înșel/greșesc cu un astfel de ghid. Pentru a intra în ceea ce ne interesează să admitem mai întâi un fapt, că ne îndoim aproape de tot dar nu de toate, căci matematicienii o demonstrează. Că pământul nu este, cu privire la întregul univers, decât un punct care, plasat la mijloc, îl face și centru (κέντρον). La fel, cele patru elemente, principii ale tuturor lucrurilor, sunt de o atare natură încât fiecare posedă propria lui determinație. Că părțile terestre și

<sup>4</sup> Gaston Boissier, *Cicero și prietenii săi. Studiu asupra societății romane din vremea lui Cezar*. Traducere de N. Steinhardt, prefață de Antoaneta Tănăsescu, Editura Univers, București, 1997, pp. 80-105.

<sup>5</sup> „Interlocutorul” este Brutus (*Auditor* – „A” în text), prieten timp de 10 ani al lui Cicero (*Magister* – „M” în text), același *Tu quoque, mi fili, Brute!* „Se crede, datorită legăturilor de dragoste dintre Caesar și mama lui Marcus Iunius Brutus, că Brutus ar fi fost fiul natural al lui Caesar. Oricum, Brutus, combatant la Pharsalos în tabăra lui Pompei, s-a bucurat și după aceea de protecția specială a lui Caesar” - Iohanna Șarambei și Nicolae Șarambei, *99 personalități ale lumii antice*, Editura Albatros, București, 1983, p. 64. De văzut și Gaston Boissier, *Cicero și prietenii săi*, pp. 275-323 unde este prezentată relația lui Cicero cu Brutus.

apoașe care cad din ele însele pe pământ sau în mare ocupă prin consecință centrul lumii, fac din pământ și apă elemente primordiale. Dimpotrivă, celelalte două elemente, focul și aerul, se ridică în linie dreaptă către regiunea celestă. Fie că natura lor particulară le poartă în sus, fie că fiind mai ușoare, ele sunt respinse de celelalte două elemente care au o greutate mai mare. Așa stând lucrurile, este clar că în momentul în care sufletul părăsește trupul, sufletul urcă spre cer, fie că este alcătuit din aer sau foc. Și dacă sufletul este un anume număr, opinie mai curând subtilă decât certă, sau dacă este un al cincilea element al cărui nume nu-l știm și nici nu-i înțelegem natura, se va îndepărta de pământ cu atât mai mult cu cât este o ființă mai mică și mai simplă decât aerul și focul. Să recunoaștem că o asemenea ființă își datorează esența unuia dintre aceste principii mai degrabă decât să creadă că un spirit atât de plin de viață ca acela al omului ar fi atât de adânc scufundat în inimă sau în creier sau, așa cum pretinde Empedocle, în sânge”.

Varianta scurtă este:

*A: An tu, cum me in summa expectationem adduxeris, deseris? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire.*

*M: Macte virtute: ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim.*

Ceea ce vrea să spună:

A: „Cum, oare după ce m-ai făcut să ard de dorința de a asculta, te vei opri aici? Pe Hercule<sup>6</sup>, pe legea mea, prefer să mă înșel împreună cu Platon, pe care știu că-l prețuiești nespus și pe care îl admir când grăiește prin gura ta, decât să am dreptate împreună cu filosofii aceștia” (s-ar putea spune chiar «ăștia», pentru că

---

<sup>6</sup> Interjecția „Pe Hercule” e un loc comun în toposul celor vechi, apare foarte frecvent și la Platon și la Cicero. Locul are legătură și cu o altă interjecție de felul „La mine, Hercule!” făcută la vocativ (*Hērakleis*) și folosită când interlocutorii devin „periculoși”. Sensul literal este acela de a cere ajutorul personal al lui Hercule, de a-l invoca să fie de față și e de spus că Hercule avea sanctuare în întreaga Italie. Vezi și Nicole Loraux, *The Experiences of Tiresias. The feminine and the Greek Man*. Translated by Paula Wissing, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1995, pp. 167-182, capitolul 9: „Socrates, Plato, Herakles: A Heroic Paradigm of the Philosopher”.

pronumele *iste* are o nuanță depreciativă în contextul de față; referirea este la epicurei, disprețuiți de Cicero pentru că negau nemurirea sufletului - n.m.).

M: „Curaj, așadar! Căci eu însumi aș accepta cu dragă inimă să mă înșel alături de unul ca acesta” (de Platon – n.m.).

Pentru conformitate redau și variantele în limbile latină, franceză și engleză, mie mi-au folosit.

Iată capitolul XVII din cartea I a *Disputațiilor de la Tusculanae*, 39- 41 în limba lui Cicero:

*M: Sed redeo ad antiquos<sup>7</sup>. Rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse<sup>8</sup> et*

<sup>7</sup> „Să revenim la cei vechi”, asta vrea Cicero, nu la acei pitagoricieni care au trăit secole mai târziu (*saecola postea*) și ajunge de la Pherekydes la Platon. Punctul de plecare este anunțat în *Tusculanae*, I, 16, 38: „că sufletele oamenilor sunt veșnice a spus-o prima oară Pherekydes din Syros” (*Pherekydes Syrius primus dixit animos esse hominum sempiternos*).

<sup>8</sup> *Platonem in Italiam venisse*. Cicero însuși ne oferă o listă de filosofi pitagoricieni întâlniți de Platon în sudul Italiei: „De ce s-a dus apoi la Archytas la Tarent? De ce s-a dus la Locroi, la ceialți, Echecrates, Timaeus, Arion, și, după ce expusese doctrina lui Socrate, i-a adăugat și învățătura pitagoricienilor și a adoptat idei pe care Socrate le respingea?” (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, 5, 87, p. 215). Este vorba de faptul că Platon fusese în Egipt și la magii perșilor, pesemne pe urmele lui Pitagora. Problema revine la Cicero în *Despre stat*, I, 16, p. 247 într-o discuție dintre Tubero, nepotul lui Scipio Africanul și Scipio însuși: „Bănuiesc însă că știi că Platon a plecat după moartea lui Socrate mai întâi în Egipt, apoi în Italia și Sicilia, pentru a studia temeinic sistemul lui Pitagora, că a fost multă vreme în contact cu Archytas din Tarent și cu Timaeus din Locroi și că și-a procurat operele lui Philolaus. El s-a consacrat integral discipolilor lui Pitagora și studiilor pitagoreice, tocmai în epoca în care numele acestui filosof era foarte cunoscut în aceste ținuturi. Și fiindcă îl iubea numai pe Socrate și dorea să raporteze totul la el, a realizat o sinteză între ironia subtilă a discursului socratic și obscuritatea sistemului pitagoreic” (Cicero, *Despre stat*, în *Despre supremul bine și supremul rău*. Căci, „urmând exemplul lui Platon, al cărui *Stat* era întregit de *Legi*, Cicero a scris un tratat *Despre legi* în continuarea celui *Despre stat*” – Gheorghe Ceaușescu, „Notiță introductivă” la *Despre legi*, în *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 365). Despre Egipt, Pitagora și Platon se pronunță în același fel și Clement Alexandrinul: „Se istorisește că Pitagora a fost discipolul lui Sonhis

*didicisse Pythagorea omnia primumque de animorum aeternitate, non solum sensisse idem quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, praetermittamus et hanc totam spem immortalitatis relinquamus.*

*A: An tu cum me in summam exspectionem adduxeris, deseris? Errare mehercule malo cum Platone<sup>9</sup>, quem tu quanti facias scio et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire<sup>10</sup>.*

---

(preot egiptean considerat dascălul filosofilor greci – n.m.), a fost mare profet egiptean; Platon, discipolul lui Sehnufig Heliopolitul (tot un preot egiptean – n.m.) [...]. În (dialogul) *Despre suflet (Phaidon – n.m.)* Platon însuși pare că recunoaște darul profeției, că introduce un profet care vestește cuvântul parpei Lahesis către sufletele supuse sorții și prezice viitorul (Clement confundă cu *Republica* 617 d unde este vorba de fecioara Lachesis și un profet al acesteia). Iar în dialogul *Timeu* (22 b – n.m.) Platon introduce pe preaînțeleptul Solon despre care referă că a fost discipolul unui barbar, spunând aceste cuvinte: «O, Solone, Solone, voi elenii sunteți totdeauna copii. Nici un elin nu e bătrân (cu sensul: suficient de înțelept – n.m.), că nu aveți o știință încărunțită de vreme» (Clement Alexandrinul, *Stromatele*, în *Scrieri*. Partea a Doua. Traducere, cuvânt înainte, note și indice de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982, I, XV, 69, pp. 50-51). Aidoma și Lactantius, în *Institutiones Divinae*, IV, 2: *Pythagoras et postea Plato, amore indagandae veritatis accensi, ad Aegyptios, et Magos, et Persas*; „Pythagoras, and after him Plato, inflamed with the love of searching out the truth, had penetrated as far as to the Egyptians, and Magi, and Persians”. Despre nemulțumirea lui Platon cu privire la educația primită la Atena vorbește și Quintilian amintind de vizita lui Platon în Italia și la preoții Egiptului: *Denique cu in his omnibus, quae discenda oratori futuro puto, eminuit Plato? Qui non contentus disciplinis, quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes adiit atque eorum arcana perdidicit* (Quintilian, *Institutio oratoria*, Books I-III, with an English Translation by H. E. Butler, Harvard University Press, London, 1996, I, XII, 15, pp. 198-199: „Why did Plato bear away the palm in all these branches of knowledge which in my opinion the future orator should learn? I answer, because he was not merely content with the teaching which Athens was able to provide or even with that of the Pythagoreans whom he visited in Italy, but even approached the priests of Egypt and made himself thoroughly acquainted with all their secret lore”).

<sup>9</sup> *Errare mehercule malo cum Platone*. Ocurența o află mai apoi în felul următor: *cum summorum in eloquentia virorum indicium pro ratione, et velut error honestus est magnos duces sequentibus* / “The judgment of a supreme orator is placed on the same level as reason, and even error brings no disgrace, if it result from treading



*M: Macte virtute! ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus — an sicut pleraque — quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar optinere, quod κέντρον illi vocant; eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut, quasi partita habeant inter se ac divisa momenta, terrena et umida suoapte nutu et suo pondere ad paris angulos in terram et in mare ferantur, reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora adpetente sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quae cum constent, perspicuum debet esse animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quam non intellecta natura, multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se eferant. Horum igitur aliquid animus, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat.*

in the footsteps of such distinguished guides”, ceea ce vrea să spună că judecata unui orator suprem este plasată la același nivel cu rațiunea și chiar eroarea nu este de rușine dacă rezultă din urmarea unor astfel de distinse călăuze, Platon în cazul lui Cicero (Quintilian, *op. cit.*, I, VI, 2, pp. 112-113). Quintilian vorbește în cartea I, VI (ed. cit., pp. 112-133) despre limbaj, analogie, etimologie, cuvinte vechi, autoritate, regulile speciale pe care trebuie să le respecte oratorii și scriitorii, spune că limba este bazată pe rațiune, autoritate și folosință, că își află suportul în analogie și etimologie, uneori. Vechimea se însoțește cu sanctitatea iar autoritatea ține de reguli oratorice și istorice.

<sup>10</sup> Investigația filosofică a lui Platon e profitabilă oricărei alte opinii, chiar dacă ea doar „pare” adevărată. În acest sens pasajul lui Cicero confirmă și nu contrazice mesajul din *Phaidon*, 91 b: „dacă, dimpotrivă, morților le este dat numai nimicul, atunci măcar n-am să vă fiu vouă celor de față (Simmias și Cebes - n.m.), prea dezagreabil, umplând cu tânguirii această clipă dinaintea morții” (*Phaidon*, în Platon, *Opere* IV. Traducere de Petru Creția. Lămuriri preliminare și Note de Manuela Tecușan, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 101). Ciceroniană este poziția lui Socrate așa cum este ea prezentată de Manuela Tecușan, în sensul probabilității sceptice: „Socrate mărturisește aici o îndoială - nu în ceea ce privește convingerea lui personală, ci mai degrabă în legătură cu demonstrabilitatea nemuririi” - Manuela Tecușan, „Note” la *Phaidon*, ed. cit., nota 477, pp. 256-257.

Varianta în limba franceză<sup>11</sup>:

M: „Mais hors des cas où les nombres et les figures pouvaient servir d'explication, les anciens pythagoriciens ne rendaient presque jamais raison de ce qu'ils avançaient. Platon étant, dit-on, venu en Italie pour les voir, et y ayant connu, entre autres, Archytas et Timée, qui lui apprirent tous les secrets de leur secte : non-seulement il embrassa l'opinion de Pythagore touchant l'immortalité de l'âme, mais le premier de tous il entreprit de la démontrer. Passons sa démonstration, si vous le jugez à propos, et renonçons une bonne fois à tout espoir d'immortalité.

A: Hé quoi, au moment que mon attente est la plus vive, vous m'abandonneriez? Je sais combien vous estimez Platon, je le trouve admirable dans votre bouche, et j'aime mieux me tromper avec lui, que de raisonner juste avec d'autres.

M: Je vous en loue: et moi de mon côté je veux bien aussi mégarer avec un tel guide. Pour entrer donc en matière, admettons d'abord un fait, qui pour nous-mêmes, quoique nous doutions presque de tout, n'est pas douteux, car les mathématiciens le prouvent. Que la terre n'est, à l'égard de l'univers entier, que comme un point, qui, étant placé au milieu, en fait le centre (κέντρον). Que les quatre éléments, principes de toutes choses, sont de telle nature qu'ils ont chacun leur détermination. Que les parties terrestres et les aqueuses tombant d'elles-mêmes sur la terre et dans la mer, occupent par conséquent le centre du monde. Qu'au contraire les deux autres éléments, savoir le feu et l'air, montent en droite ligne à la région céleste; soit que leur nature particulière les porte en haut; soit qu'étant plus légers, ils soient repoussés par les deux autres éléments, qui ont plus de poids. Or, cela supposé, il est clair qu'au sortir du corps, l'âme tend au ciel, soit qu'elle soit d'air, soit qu'elle soit de feu. Et si l'âme est un certain nombre, opinion plus subtile que claire; ou si c'est un cinquième élément, dont on ne saurait dire le nom, ni comprendre la nature; à plus forte raison s'éloignera-t-elle de la terre, puisqu'elle sera un être moins grossier

---

<sup>11</sup> Cicéron, *Tusculanes*, traduites par Bouhier et D'Olivet, de l'Académie Française, Nouvelle Édition, Tome Premier, A. Nismes, chez J. Gaude, Imprimeur-Librairie, 1812, pp. 78–79, ediție bilingvă.

encore et plus simple que l'air et le feu. Reconnaissons, au reste, qu'elle doit son essence à quelqu'un de ces principes, plutôt que de croire qu'un esprit aussi vif que celui de l'homme, soit lourdement plongé dans le cœur ou dans le cerveau; ou, comme le veut Empédocle, dans le sang”.

În limba engleză textul sună astfel<sup>12</sup>:

M: „But I return to the early philosophers of that school. They gave hardly any reasons for their opinion, save such as needed to be explained by numbers or diagrams. It is said that Plato, in order to become acquainted with the Pythagoreans, came into Italy, and learned all the philosophy of Pythagoras, and especially that he not only had the same opinion with him about the eternity of souls, but also gave reasons for it, which if you have no objection, we will pass over, and leave without farther discussion this entire subject of the hope of Immortality.

A: Do you say so? When you have brought me to the summit of expectation, will you leave me? I would rather, by Hercules, err with Plato, for whom I am well aware of your unqualified esteem, and whom I admire on your authority, than hold the truth with those other philosophers.

M: I give you joy on feeling thus; for I too would not have disdained to err with one so wise. Do we then doubt — as we do in many matters, but least of all in this, in which we have the positive assurance of mathematicians — that the earth, situated in the middle of the universe, is with reference to the entire heavens like the point which they call the κέντρον? This being admitted, the nature of the four elements from which all bodies are generated is such that they spontaneously assume different directions. Earthy and humid substances by their own tendency and weight are borne perpendicularly toward the earth and the sea. As they tend by gravity and weight toward the centre of the universe, so the others, fire and air, fly in straight lines into the celestial region, either of

---

<sup>12</sup> Cicero's *Tusculan Disputations*, translated with an Introduction and Notes by Andrew P. Peabody, Boston: Little Brown and Company, University Press, John Wilson and Son, Cambridge, 1886, pp. 29-31.

their own nature seeking a higher place, or, because they are lighter, naturally expelled by heavier substances. Since such is the law of nature, it ought to be clearly understood that souls when they leave the body, whether they be breath, that is, aerial, or whether they be of fire, are borne aloft. But if the soul be a certain number, as some call it with more subtlety than lucidness, or if it be that fifth element rather unnamed than not understood, these are so transcendently perfect and pure that they must rise very far above the earth. Now the soul is one of these essences that I have named; for we cannot admit that a mind so active lies in heart or brain, or, as Empedocles maintains, in the blood”<sup>13</sup>.

Așa stau lucrurile și la Cicero care se livrează total lui Platon, autoritatea platoniciană e sublimă, Cicero e satisfăcut în orgoliul lui de a avea o asemenea acoperire. Iată o mostră comparativă cu privire la mișcare de unde este dedus caracterul nemuritor al sufletului. Spune Cicero în *Despre stat*<sup>14</sup>: „numai ceea ce se mișcă prin sine nu-și încetează niciodată mișcarea, fiindcă nu se poate abandona pe sine [...]. Astfel mișcarea provine din ceea ce se mișcă în sine, iar aceasta nici nu se poate naște, nici nu poate muri, căci în această eventualitate, ar trebui să se prăbușească întreg cerul și să înghețe în nemișcare natura întreagă fără a mai găsi vreodată forța de la care să primească primul impuls al

---

<sup>13</sup> „În vila sa de la Tusculum, Cicero inițiasse un experiment retorico-filosofic, intenționând a demonstra prietenilor invitați acolo eficiența metodei socratice de a discuta în contradictoriu orice temă; în fiecare zi el susținea în fața asistenței o lecție (*schola*) sub forma unei *disputatio in utramque partem* asupra unui subiect propus de cineva din public. Pentru a-l pune la curent pe Brutus, destinatarul tratatului, absent de la acele dezbateri, Cicero le reactualizează livresc, preferând narațiunii folosirea dialogului care prezintă, în opinia sa, avantajul reproducerii scenografice a actului interlocuționar, «ca și cum ar fi avut loc în prezența ta» (a lui Brutus -n.m.). În acest simulacru de dialog cu două personaje, notate convențional cu A (*Auditor*) și M (*Magister*), este evidentă o dublă intenție a autorului: aceea de a demonstra în ce măsură e de preferat într-o lucrare filosofică forma dialogală celei narative și de a preciza avantajele implicării retoricii într-o dispută de sorginte socratică, preluată creator de neoacademici” - Mihaela Paraschiv, „Note și comentarii” la Cicero, *Despre destin*, ediție bilingvă, studiu introductiv, note și comentarii de Mihaela Paraschiv, Editura Polirom, 2000, nota. 14, p. 134.

<sup>14</sup> Cicero, *Despre stat*, în *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 353.

mișcării”. Ideea aceasta apare la Cicero și în *Tusculanae* I, 53-54 unde trimite tocmai la locul pe care l-am amintit din *Despre stat*. Trimiterea este la *Phaidros* 245 c-d<sup>15</sup>: „tot ce e suflet e nemuritor. Într-adevăr, ceea ce se mișcă de la sine este nemuritor. În schimb, ceea ce mișcă alt lucru și e mișcat de către altul, de îndată ce mișcarea încetează, încetează să existe. Numai ceea ce se mișcă pe sine, de vreme ce nu se lasă pe sine în părăsire, nu încetează niciodată să fie în mișcare”. Iată ce pot numi, și nu numai din perspectiva nemuririi sufletului, întemeierea platoniciană a doctrinei lui Cicero!, iar formula lui Cicero din *Tusculanae* I, 22 cu privire la Platon este: *Aristoteles, longe omnibus – Platonem semper excipio*.

---

<sup>15</sup> *Phaidros*, în Platon, *Opere* IV. Traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 441.